

Stichter-redactiesecretaris: (†) P.A. ROEYKENS

Omvat de gemeenten:

BEVER, GALMAARDEN (Galmaarden, Tollembeek, Vollezele), GOOIK (Gooik, Kester, Leerbeek, Oetingen), HERNE (Herfelingen, Herne, Sint-Pieters-Kapelle), LENNIK (Eizingen, Gaasbeek, Sint-Kwintens-Lennik, Sint-Martens-Lennik), ROOSDAAL (O.-L.-V.-Lombeek), PEPINGEN (Beert, Bellingen, Bogaarden, Elingen, Heikruis, Pepingen), HALLE (Lembeek), EDINGEN (Edingen, Lettelingen, Mark), SILLY (Graty, Hove, Zullik).

Gesticht op 30 maart 1973.

Zetel: HERNE (Sint-Pieters-Kapelle).

Bestuur:

Voorzitter:

Julius OST, Edingsesteenweg 12, 1540 HERNE, tel. 02 396 17 49.

Ondervoorzitter-Secretaris:

Michel MATTHIJS, Bergstraat 23, 1570 GALMAARDEN, tel. 054 58 80 90.

Penningmeester:

Frans VERVISCH, Middenstraat 115, 9506 ZANDBERGEN.

Archivaris-bibliothecaris:

Bernard ROOBAERT, Brikstraat 19A, 1541 SINT-PIETERS-KAPELLE, tel. 02 396 09 04

Hoofdredacteur:

Herman VANDORMAEL, Brikstraat 4B, 1541 SINT-PIETERS-KAPELLE, tel. 02 396 11 49

Redactiesecretaris:

Dirk VANDENPLAS, Baesberg 7, 1502 LEMBEEK, tel. 02 356 16 81.

Redactieraad:

Rudy DUWIJN, Michel MATTHIJS, Jean-Pierre TYTGAT, Herman VANDORMAEL, Maurits VAN LIEDEKERKE.

Raadsliden:

Jean ARNO, Jacques REYGAERTS, Daniel SOUMILLION, An-Katrien VAN LAER, Ugo VANNIJVEL, Jean-Marie VIAENE.

Tijdschrift: HET OUDE LAND VAN EDINGEN EN OMLIGGENDE verschijnt viermaal per jaar. Het wordt gratis aan de leden van de Kring aangeboden.

Lidmaatschap:

Men wordt lid van de Kring door storting op rekening 068-0500160-55 van HOLVEO.

- Beschermend lid: tenminste 30 euro
- Gewoon lid: 22 euro

Correspondentie:

HOLVEO, n.v. Michel MATTHIJS, Bergstraat 23, 1570 GALMAARDEN

**HET KARTUIZERKLOOSTER TE HERNE
BIJ DE OPHEFFING IN 1783
BIJDRAGE TOT EEN VERBETERDE ICONOGRAFIE**

Jan BOELAERT
Jozef BOELAERT

Inleiding

Bij de herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de opheffing van het kartuizerklooster te Herne, heeft "Het Oude Land van Edingen en Omliggende" in 1983 een degelijk gedocumenteerde catalogus uitgegeven, waarin de levensomstandigheden en de werking van de verdwenen kartuizergemeenschap van O.-L.-Vrouw-Kapelle in al hun facetten belicht werden. In zijn bijdrage over "De kloostergebouwen omstreeks 1760" (1) signaleert R. Duwijn echter een belangrijke lacune in de kennis van het klooster: de bronnen die aanwijzingen geven over de gebouwenconfiguratie zijn eerder vaag en spreken elkaar op vele punten tegen.

Om dit zo goed als mogelijk te verhelpen, hebben we uit de diverse verhalen over opbouw, verfraaiing, verwoesting, restauratie en ontmanteling, een historische en technische kroniek samengesteld, die een samenhangend inzicht wil bieden op wat er in de loop der eeuwen met de kloostergebouwen gebeurd is. Uit dit inzicht ontstaat dan een globale afbeelding die nauw aansluit bij de klassieke bouwkundige organisatie van een kartuizerklooster en die ten volle rekening houdt met de resterende sporen van constructies op de huidige kloostersite.

De site waarvan nu nog overblijfselen bestaan, groeide vanaf het begin van de 15de eeuw, op de grondvesten van een vroeger landbouw- en kloostercomplex, en ze bereikte haar maximale ontplooiing in 1781, enkele jaren voor ze getroffen werd door het decreet van opheffing van keizer Jozef II, dat aan het klooster betekend werd op 26 April 1783.

De toestand van vóór 1400 kennen we slechts uit enkele schaarse aanduidingen in de kronieken van Beeltsens (2), aanduidingen die

(1) R. DUWIJN, *De kloostergebouwen omstreeks 1760*, in *De Kartuizers te Herne 1314-1783*, Herne, 1983, p. 27 en volgende.
(2) E. LAMALLE, *Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien*, Leuven, 1932. In verdere voetnoten wordt dit werk vermeld als "chron".

echter waardevolle inlichtingen bevatten om de keuzes te verklaren die indertijd door de bouwheren gemaakt werden. Over de toestand van na 1400 bestaan documenten van verscheidene oorsprong, met gegevens die we in deze bijdrage tot een geheel willen samenbrengen.

We maken vooreerst een korte topografische schets van de kartuizersite, vervolgens een gedetailleerd historisch overzicht van de bouwactiviteiten waarover gegevens voorhanden zijn. Dan gaan we dieper in op de duiding van wat we aanzien als de belangrijkste overgebleven sporen op de site en identificeren de restanten van de oorspronkelijke bedevaartskerk. Tot slot presenteren we een afbeelding van het complete klooster, zoals het er moet uitgezien hebben ten tijde van de opheffing. Deze afbeelding is vernieuwend omdat ze de historische gegevens over de opbouw en de ontmanteling naadloos op elkaar doet aansluiten en omdat ze een aannemelijke verklaring biedt voor de lacunes en tegenstrijdigheden in de gekende en meest gebruikte afbeeldingen.

Topografische beschrijving van de site

De site is gelegen te Herne (provincie Vlaams-Brabant) aan de oostkant van de Kapellestraat (de oude weg naar Ninove, later ook Steenweg naar Herfelingen genoemd). Het domein binnen de kloostermuren besloeg in 1783 een oppervlakte van ongeveer 7 ha (5 bunder, 3 dagwand en 20 roeden, Brusselse maat (3)). Het strekte zich uit over een lengte van 310 m vanaf de Aerebeek, langsheen de Kapellestraat in noordelijke richting, met een gemiddelde diepte van ongeveer 225 m. De gebouwen van het klooster bevonden zich op de noordelijke, hoger gelegen helft van dit terrein. De zuidelijke helft bestond grotendeels uit visvijvers die verbonden waren met de aangrenzende Aerebeek.

In zijn configuratie van 1783 stamt het complex uit de periode 1410-1450. Het bevatte alle elementen en functies van een typisch kartuizerklooster, in een opstelling die sterk overeenkwam met wat we weten over andere kloosters van de kartuizerorde. Bijzonder opvallend is de overeenkomst met het kartuizerklooster van Sint-

(3) Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARA), Caisse de Religion, verder aangeduid als ARAR, inventaris I 066, nr. 411, brief van J. Monthiron van 17 juni 1784, waarin :
- een eerste voorstel tot verkaveling;
- de aanvraag om een succursale op te richten.

Maartens-Bos (4), dat relatief dichtbij gelegen was en waarmee goede betrekkingen onderhouden werden. Sint-Maartens-Bos werd later gesticht (anno 1328) maar eerder (1329-1352) in zijn definitieve vorm afgewerkt dan Herne (5).

Na de opheffing van het klooster in 1783 werd de site ontmanteld, verkaveld en verkocht. Ter ontsluiting van die verkaveling werd aan de noordelijke grens van het terrein, vanaf de Kapellestraat een binnenweg aangelegd die omstreeks 1835 een volledige ringstraat werd ("Oud Klooster") via een doorsteek op de plaats van de gesloopte nieuwe kerk. Van de oorspronkelijke constructies blijven slechts volgende delen over:

- de oostelijke vleugel van het groot klooster: de kloostergang en de open ruimten tussen de cellen werden geïntegreerd in de tot woningen omgebouwde cellen;
- de grote schuur met in haar noordelijke zijgevel de restanten van de oude kerk;
- het vrouwengastenkwartier;
- de monnikenkeuken (verbouwd);
- een gedeelte van de brouwerij (verbouwd).

De overige gebouwen op de site dateren uit de 19de of de 20ste eeuw.

Zoals reeds aangehaald, bestaat er voor het kartuizerklooster van Herne geen bevredigend historisch iconografisch materiaal. We weten wel dat gezworen landmeter Petrus Capeau uit Geraardsbergen het klooster omstreeks 1781 in kaart gebracht heeft (6). Gezien de uitstekende kwaliteit van de tekeningen die hij rond diezelfde tijd gemaakt heeft voor Sint-Maartens-Bos (7), is het bijzonder jammer dat zijn werk over Herne zoek geraakt is.

De bouwgeschiedenis van het kartuizerklooster te Herne

Ontstaan en ontwikkeling van Herne en van de wijk "O.-L.-Vrouw-Kapelle" tot in de 14de eeuw.

(4) C. DE VOS, *Sint-Maartens-Lierde*, Projectgroep Cultuur Lierde, 1995, p. 16 en volgende.

(5) H. DELVAUX, *Chartreuse du Bois-Saint-Martin à Lierde-Saint-Martin*, in *Monasticon Belge*, Tome VII, Luik 1972, p. 899 en volgende.

(6) ARAR, inventaris I 066, nr. 202: landmeter Petrus Capeau schrijft op 13 juli 1786 een brief over achterstallige honoraria voor plannen die hij vijf jaar eerder in opdracht van het klooster getekend heeft.

(7) ARA, Kaarten en Plannen, nummers KCPHM0655 en KCPHM1887.

J. Verbesselt (8) beschrijft de vroegste geschiedenis van de wijk, waarin het kartuizerklooster zich gevestigd heeft. Die wijk ontstond als een deel van de parochie Herne. Herne zelf is gegroeid uit de *villa de Herinis*, een fiscusdomein dat overgenomen werd door de Frankische adel. In de 7de eeuw is de *villa de Herinis* familiaal allodiaal bezit van Sint-Woutrude en wordt overgenomen door de merovingische abdij met die naam.

In de 9de eeuw ontstaat ten noorden van de Hernedries een agglomeratie, rond een groot hof (het Dierikxhof uit de kroniek van Beeltsens), op het kruispunt van een aantal straten (9). Er wordt een "hofkerk" opgericht, gewijd aan O.-L.-Vrouw en de wijk krijgt de naam "O.-L.-Vrouw-Kapelle", naar de titel van die hofkerk. Die agglomeratie, de *Capella Sanctae Mariae* of de latere kartuizerwijk, staat in 1148 (10) bekend en beschreven als één van de vijf *appendicia* van de moederparochie Herne, en ze is dan één van de 15 cijnswijken onder Herne.

In de 13de eeuw worden de tienden van het domein Herne overgedragen aan de abdij van Sint-Aubertus te Kamerijk, waardoor deze zeggenschap krijgt bij de latere oprichting van het kartuizerklooster. Vanaf 1266 vermindert het belang van O.-L.-Vrouw-Kapelle als bijparochie van Herne, en dit in tegenstelling met twee andere *appendicia*, Tollembeek en Sint-Pieters-Kapelle, die verder van de moederparochie verwijderd zijn en die stilaan tot zelfstandige parochies uitgroeien.

Volgens een cijnsboek van 1339 is de *Capelle Nostre Dame* de grootste cijnswijk van Herne, met 42 cijnsmannen en 94 percelen van samen 130 bunder. In dat jaar is de parochiegemeenschap er nog altijd belangrijker dan het kartuizerklooster dat er zich in 1314 vestigde, zodat de kartuizers vermeld worden als "li chartroys de le Capelle nostre Dame" (11). In een tijdspanne van 25 jaar (1314-1339) hebben de kartuizers zich echter wel reeds opgewerkt tot de grootste cijns- houder met 54 bunder. Stilaan heeft het kartuizerklooster de sporen van het onderstelde oorspronkelijke hof uitgewist. Het parochieleven

(8) J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, dl. XXV, *Het Hernegewoud en Vollezele*, Brussel, 1993.

In verdere voetnoten wordt dit werk vermeld als "verb".

(9) verb p. 98

(10) verb p. 34

(11) verb p. 37

van de wijk richtte zich steeds meer op de moederkerk van Herne, zodat de kartuizers slechts in beperkte mate de functies en de opdrachten van de vroegere hofkerk moesten overnemen, hoofdzakelijk het regelmatig opdragen van missen voor de omwonenden.

Bouwchroniek van het kartuizerklooster

Voor de opbouw steunen wij op de referenties: (2) en (12), voor de ontmanteling op (12), (13), (14) en (15).

ca. 1100: in de wijk Dierikxhof te Herne staat een hofkapel gewijd aan O.-L.-Vrouw (16).

1228: kerkwijding van de kapel. Beeltsens noemt en situeert ze als volgt: "*ecclesia Capellae Beatae Virginis Mariae in Herinnis: scilicet antiquam partem ecclesiae quae vergit ad occidentem et coniungitur ecclesiae nostrae novae (= kerk van 1418) quae vergit ad orientem*" (17). Verder noemen we dit gebouw "de oude kerk".

1307: Walter II van Edingen krijgt van de abdij van Sint-Aubertus de toestemming om naast de oude kerk een klooster op te richten (18) en vangt met de bouwwerken aan (19). Dit klooster wordt opgetrokken ten zuidwesten van de kerk op een terrein dat licht afhelte naar de Aerebeek.

1314: de bisschop van Kamerijk geeft de kartuizers de toelating om in Herne de mis op te dragen. Walter III van Edingen ratificeert de oprichting van het klooster (20). Aankomst in het klooster van de eerste kartuizermonniken, overgekomen uit Valenciennes, Noyon en Sint-Omaars.

1315: Maria van Rethel, echtgenote van Walter I, doneert een cel en een campanile (21).

1328: bouw van een cel, gedoneerd door Margareta van Coudendale (22).

(12) H. DELVAUX, *Chartreuse de Hérinnes*, in *Monasticon Belge*, Tome IV, Luik, 1972, p. 1429-1456.

In verdere voetnoten wordt dit werk vermeld als "mon".

(13) ARAR

(14) ARA, Conseil du Gouvernement Général, inventaris I 071, nr. 1517 en nr. 1518

(15) ARA, Kerkelijk Archief van Brabant, archief van de kerkfabriek van Herne. In verdere voetnoten wordt dit werk vermeld als ARAK.

(16) mon p. 1443

(17) chron p. 1, 11, 168

(18) chron p. 169

(19) chron p. 172

(20) chron p. 173, 177

(21) chron p. 29

(22) chron p. 179

- 1341: toelating om een refuge op te richten in Edingen (23).
 1356: ridder Joannes van Cortenbeke wordt in de oude kerk begraven (24).
 1371: toelating tot het bouwen van een isoleercel voor melaatse monniken (25).
 1381: moord op Walter IV van Edingen. Van hem hadden de kartuizers de toelating gekregen om de oude kerk te vergroten: "*prolongare ecclesiam a parte posteriori*" (26).
 1384: de monniken vluchten naar Brussel wegens een oorlog met Vlaanderen en verblijven er 6 maand (of 2 jaar, volgens andere bronnen).
 1411-1430: prior Jan van Atrecht (Jean d'Arras) begint in 1411 met grootse bouwwerken. Er komt een nieuwe kerk (in 1418) die later (in 1433) voorbehouden wordt aan de monniken. De kloostergebouwen worden grondig verbouwd (27). Hij wordt (vanaf 1419?) geholpen door Gillis Vanden Bossche (Egidius Joes), architect van de kerk-fabriek van Sint-Goedele te Brussel.
 1413: Ludovicus Anthonius, rijke wisselagent te Brussel, schenkt Jan van Atrecht 100 Franse kronen voor de bouw van de nieuwe kerk.
 1418: inwijding van de nieuwe kerk, "*ecclesia nostra nova*".
 1433: Jan van Montignies (Joannes Montegys) maakt buiten de muren, in de oude kerk, een kapel voor O.-L.-Vrouw: *sacellum beatae Mariae foris* (28). In deze kapel wordt het oude bedevaartsbeeld van O.-L.-Vrouw opgesteld en wordt de mis opgedragen voor de omwonende parochianen.
 1436: prior Gerard Naghel verbiedt de jaarlijkse bedevaartsprocessie van O.-L.-Vrouw en verlost aldus het klooster van de traditionele volkstoeloop en de commotie die ermee gepaard gingen (29).
 1442: inwijding van nieuwe altaren (30): aanbouw van twee zijkapellen bij de nieuwe kerk.
 1456: intrede van Arnoldus Beeltsens uit Tollembeek (31). Hij start met het schrijven van zijn kroniek omstreeks 1486.

- (23) chron p. 26
 (24) chron p. 29
 (25) chron p. 35
 (26) chron p. 36
 (27) chron p. 44, 45
 (28) chron p. 11, 44, 160
 (29) chron p. 11
 (30) mon p. 1441
 (31) chron p. 61

- 1456-1481: Arnoldus Kaerman wordt prior en zet de bouwwerken verder: "*sub huius regimine haec domus multum erecta est*" (32).
 1459: overlijden van Gillis Vanden Bossche (Egidius Joes), die gedurende meer dan 40 jaar raadgever en weldoener van het klooster was (33).
 1470: het beeld van O.-L.-Vrouw staat in de "*capella anterior*" (34): in de oude kerk.
 1477: het hart van Petrus II van Luxemburg wordt in de nieuwe kerk voor het hoofdaltaar begraven (35).
 1489: overlijden van de kroniekschrijver Arnoldus Beeltsens (36).
 1500: Jan Ammonius wordt aangenomen in Herne. Hij schrijft het vervolg op de kroniek van Beeltsens en overlijdt in 1545.
 1528: bezoek aan het klooster van Maria van Luxemburg, gravin van Vendôme. Ammonius beschrijft dit bezoek in geuren en kleuren, waardoor we een goed idee krijgen over de samenhang tussen de oude en de nieuwe kerk (37).
 1531: seculier priester Henricus Stercke wordt als leke-redditus aangenomen. Hij celebreert de mis voor de parochianen in de "*exteriori sacello beatae Virginis Mariae*" (38): in de oude kerk.
 1545: overlijden van Jan Ammonius. De draad van zijn werk wordt later opgenomen door Bruno Pedé, prior te Herne vanaf 1752 tot aan zijn dood in 1765.
 27 augustus 1566: hervormingsgezinden uit Oudenaarde en Edingen vernietigen de altaren, beelden en boeken van het klooster (39).
 1578: Herne ontvangt de kartuizers van Scheut, die op de vlucht waren voor de geuzen. Met Pasen vluchten ze zelf naar Edingen en in hun klooster worden geen diensten meer gezongen (40).
 1580: alle gebouwen van het kartuizerklooster worden grondig verwoest door het protestants garnizoen van Ninove (41). De monniken vluchten naar Bergen (42). Uit de beschrijving van de vernielingen

- (32) chron p. 83
 (33) chron p. 62
 (34) chron p. 231
 (35) chron p. 3, 4, 155
 (36) chron p. 92
 (37) chron p. 153
 (38) chron p. 160
 (39) chron p. 213
 (40) chron p. 218
 (41) chron p. 186, 217
 (42) chron p. 218

kunnen we een lijst opstellen van de voornaamste gebouwen op de site in die periode: ecclesia, sacristia, capitulum, sacellum S.Crucis, parvum claustrum, porta anterior, camera mulierum, stabula (equorum), secunda porta, domus quam abbatiam vocabant, cellae fratrum laicorum, porta pomarii cum annexis aedificiis, cella procuratoris.

1582: prior Van Dorpe krijgt opdracht tot restauratie van het klooster (43). De wederopbouw start effectief in 1590 (44).

1593: terugkeer van de monniken. De officies gebeuren in de provisorisch herstelde oude kerk (45).

1594: de refuge van Edingen wordt platgebrand.

1596: het koor van de conversen in de nieuwe kerk is hersteld, zodat de monniken er opnieuw de diensten kunnen zingen (46).

1600: de nieuwe kerk is volledig hersteld (47).

1620: de refuge van de kartuizers te Edingen wordt heropgebouwd

1628: prior Petrus Daems restaureert de oude Kerk en de cel van de procurator, dank zij de steun van vele weldoeners: "*ecclesiam anteriorem adiutus variorum ad hoc contributione perfecit*" (48).

1642: prior Adriaan Buyckx restaureert de daken van beide kerken en van het klein klooster, installeert een nieuw hoofdaltaar (1653) en bouwt zes cellen. In 1648 wordt het "Melkhuis" opgetrokken, waar de maaltijden voor de knechten bereid werden. Er komen nieuwe stallen voor paarden, koeien en varkens. De werken staan onder de leiding van Balthasar de Wolf, procurator sedert 1633 (49), (50).

1654: prior Anthonius Pecquius installeert twee altaren in de nieuwe kerk en een altaar in de capella beatae Virginis Mariae (49), (50).

1658-1669: prioraat van Balthasar de Wolf, die procurator was sedert 1633.

1661: de Gentse architect Jean de Can maakt plannen voor een nieuw gastenkwartier (50). Het betreft hier het gebouw, gelegen aan de "*secunda porta domus*", de achteringang van het klooster.

1663: eerstesteenlegging voor het nieuw gastenkwartier. Nieuwe daken voor de kerk (50), (51).

(43) chron p. 187

(44) mon p. 1447

(45) chron p. 217

(46) chron p. 18, 218

(47) chron p. 187

(48) chron p. 188

(49) chron p. 15

(50) mon p. 1450

(51) chron p. 16, 189

1676: uit geldnood worden ongebruikte gebouwdelen verhuurd (52).
1695: plundering door Franse troepen. Restauratie van verschillende gebouwen.

1699-1714: prioraat van Josephus Engelrave. In 1705 voltooide hij de heropbouw van de grote schuur (53), (54).

1708: plundering door legerbenden.

1716: prior Hugo van Lippeloo: "*aedificium ad portam anteriorem aedificavit*" (55). Bedoeld wordt het vrouwengastenkwartier ("*camera mulierum*"). De kerk, de refter en verscheidene andere gebouwen krijgen nieuwe vloeren.

1752-1765: prioraat van Bruno Pedé, auteur van het laatste deel van de kroniek van het klooster. Hij werd omstreeks 1700 te Brussel geboren en overleed te Herne in 1765.

1765-1781: de kartuizers investeren alle beschikbare middelen in een totale renovatie van de kloostergebouwen. In de laatste fase worden 12 000 plavuizen aangekocht voor de restauratie van de vloeren.

23 maart 1783: decreet van keizer Jozef II tot opheffing van het klooster.

26 april 1783: de opheffing wordt aan de kartuizers van Herne betekend. J. Monthiron (56) wordt benoemd tot "receveur-administrateur" en N. De Rijst tot "économe".

Voor deze fase in de geschiedenis van het klooster steunen wij hoofdzakelijk op documenten, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel: (13), (14), (15).

1783-1784: de monniken verlaten het klooster en hun onderhoud valt ten laste van de *Caisse de la Religion*. Verkoop van de inboedel en van het materiaal, afkomstig van de sloop van een gedeelte der kloostergebouwen.

(52) mon p. 1451

(53) chron p. 17

(54) chron p. 190

(55) chron p. 191

(56) Jean Joseph Monthiron, overleed te Edingen op 15 augustus 1804.

(H. TEMPERMAN, *De laatste dagen van de kartuizers van Herne*, in *De Kartuizers te Herne 1314-1783*, 1983, p. 103 en volgende).

Mogelijk was hij dezelfde als de priester Jean François Monthiron, die in 1785 lot nr. 11 van de gebouwen verworven heeft. De naam Monthiron was te Edingen reeds eerder aan de orde. Op 3 februari 1751 werd Jean-Baptiste Monthiron, geboren te Edingen en priester van het bisdom Kamerijk, tot directeur benoemd van het weeshuis van Edingen. Zie hierover J.-P. TYTGAT, *Rechten van Arenberg in het weeshuis van Edingen 1634-1914*, in *HOLVEO*, 27, 1999, p. 7.

30 december 1784 en 3 januari 1785: conventie tussen de *Caisse de Religion* en de abdij van Sint-Aubertus te Kamerijk (57): "*La Caisse de Religion cède et abandonne l'église du couvent supprimé des Chartreux à Hérimnes pour être établie en succursale à l'église paroissiale dudit Hérimnes*".

In de tekst wordt geen onderscheid gemaakt tussen de oude en de nieuwe kerk. Gezien Monthiron in 1786 laconiek meldt dat "*l'église curiale*", ook genoemd "*l'église des paysans*", afgebroken werd wegens te oud en te kostelijk in onderhoud, nemen we aan dat bij de onderhandelingen uitsluitend de overdracht van de nieuwe kerk ter sprake gekomen is.

1785: de kloostersite, met uitzondering van de kerken, wordt verkaveld in 18 loten (gebouw + grond) en rijp gemaakt voor de publieke verkoop. Bij deze operatie worden delen van het klein en van het groot klooster met de grond gelijk gemaakt. De verkoop gebeurt in drie zittingen op 22 september 1785, 22 oktober 1785 en 17 november 1785. De verkoop wordt te Brussel op 11 maart 1786 definitief bekrachtigd door de *Caisse de Religion* (58), (59).

1786: de oude kerk wordt afgebroken en aan de nieuwe kerk gebeuren aanpassingswerken om ze als succursale over te dragen aan de parochie Herne, volgens de conventie van 1784/1785. Er worden twee steunberen en een portaal aangebouwd en er komt een kerkhof met een nieuwe omheiningmuur.

1786: de aangepaste nieuwe kerk wordt overgedragen aan de pastoor van Herne (60).

1787: priester J. Schoonheydt wordt tot vicaris aangesteld (61). Er

(57) E. VAN CAUWENBERGHS, *Etablissement d'une succursale dans l'église des chartreux à Hérimnes*, in *Annales du Cercle Archéologique d'Enghien*, Tome 3, Braine-le-Comte, 1887, p. 206-213.

(58) mon p. 1455

(59) ARAK, inventaris I 073, nr. 14216, keizerlijk patent van 11 maart 1786, waarbij de verkoop van de 18 kloosterkavels bekrachtigd wordt. Dit document werd opgesteld in de kanselarij te Brussel, onder F.-A. de Külberg. Het herhaalt de verkoopvoorwaarden die door J. Monthiron opgesteld werden voor de eerste verkoopdag (22 september 1785). Het geeft de beschrijving van de kavels, de naam van de kopers aan wie de kavels op de derde koopdag (17 november 1785) definitief toegewezen werden en het nettobedrag van de verschuldigde koopsom.

(60) ARAR, inventaris I 066, nr. 411: J. Monthiron, 28 oktober 1786: overgave van de nieuwe kerk aan de pastoor van Herne. Een afschrift van dit document is als bijlage gehecht aan het vonnis van (63).

(61) ARAK, inventaris I 162, nr. 26636, benoeming van J. Schoonheydt tot vicaris in 1787.

komt een koster (marguillier) die ook zou instaan voor het onderwijs van de kinderen uit de omgeving. Voor beide bedienaars is ter plaatse huisvesting voorzien.

1790: bij de Brabantse omwenteling worden vicaris en *marguillier* verjaagd.

1793: na de eerste Franse bezetting van 1792 proberen drie oud-kartuizers het klooster opnieuw op te richten. Deze poging mislukt door de tweede Franse inval, in 1794.

1798: slag bij het Kartuizerklooster. Het poortgebouw dat bewoond werd door commissaris De Coster wordt gedeeltelijk verwoest. De kloosterkerk die als wettempel diende, bleef ongedeerd (62).

1812: krachtens een vonnis van de *Conseil de Préfecture* is de kerk-fabriek van Herne de rechtmatige eigenaar van de kloosterkerk (63).

1813-1823: de nieuwe kerk en de verblijven voor haar bedienaars blijven onbenut en geraken in verval. De kerk wordt in 1813 verkocht aan een particulier (mogelijk de heer Deltenre, vrederechter van Herne (64)), die haar geleidelijk ontmantelt.

1823: de nieuwe kerk wordt finaal afgebroken en er komt een doorsteek die de Kapellestraat verbindt met een bestaande binnenweg van de kloostersite: de Oud-Kloosterstraat.

1860: afbraak van de stallingen die aangebouwd waren aan het vrouwen-gastenkwartier.

1898: afbraak van het melkhuis uit 1648.

Historische en technische duiding van de voornaamste gebouwen op de site

1. De opbouwfase van het klooster

De kloosterschuur omsluit in haar noordelijke puntgevel een natuurstenen muur die zichtbaar veel ouder is dan de zijmuren in baksteen, die omstreeks 1705 opgetrokken werden. Die muur bestaat uit blokken schiefersteen en zandsteen (65). Zijn zuidkant (de binnenkant

(62) P. A. ROEYKENS, *De gebeurtenissen in het kanton Herne gedurende de eerste dagen na de slag bij het Kartuizerklooster in 1798 in Herne en de Boerenkrijg*, Herne, 1973, p. 19.

(63) ARAK, inventaris I 162, nr. 26637, Conseil de Préfecture: vonnis van 3 maart 1812.

(64) H. DELVAUX, *Begravingen in de kartuizer van Herne in De Kartuzers te Herne 1314-1783*, 1983, p. 37, 39 en 40.

(65) B. FOBE, *Over de oudste gesteenten van de Nederlanden in Monumenten en landschappen*, Jan-Feb 1990.

van de schuur) bevat een rondvenster (oculus) en de resten van twee druiplijsten. Die muur vormt een rechte hoek met een westelijk stuk waarvan eveneens nog enkele vierkante meters overblijven, inclusief restanten van druiplijsten. Dit wijst erop dat we hier niet te maken hebben met de noordelijke afsluitmuur van een vroeger schuurgebouw maar eerder met de zuidelijke puntgevel van een vroegere constructie waartegen de schuur in 1705 aangebouwd werd. Het geheel roept het beeld op van een oude kerk, waartegen de schuur aanleunde. De vraag rijst echter welke kerk er op die plaats stond en hoe de aanbouw van een schuur te rijmen valt met de opvatting van een kartuizerklooster.

Om op deze dubbele vraag een antwoord te vinden, werden de schaarse afbeeldingen en kaartplannen van het klooster geraadpleegd, (66), (67), (68), (85), (86), (87) en (88). Het meest gereproduceerde plan is de "Caerte figuratief factum 29 april 1760 door mij Adriaen Capion" (67).

Die afbeeldingen en plannen maken het echter niet mogelijk om direct een bevredigend antwoord te formuleren. De "Caerte figuratief" geeft een gedeeltelijk antwoord maar roept fundamentele vragen op. Adriaen Capion tekent namelijk op de verwachte plaats wel een kerk maar niet de hierbij aanleunende schuur, noch het iets verder staande poortgebouw (=vrouwengastenkwardier).

Zoals we verder nog zullen aangeven, betekent het ontbreken van die twee gebouwen, een serieuze handicap om de kaart te gebruiken bij een geloofwaardige duiding van de toestand rond de oude kerk. De meeste geschiedkundige onderzoeken naar het vroegere uitzicht van

- (66) J.-M. DUVOSQUEL e.a., *Albums De Croÿ, Comté de Hainaut VII*, Gemeentekrediet, Brussel, 1986:
 - deel IV, plaat 17: Abbaye Saint-Landelin à Crespin
 - deel IV, plaat 43: Prieuré Notre-Dame à Aymeries
 - deel IV, plaat 45: Prieuré Saint Etton à Dompierre
 - deel IV, plaat 47: La Chartreuse à Hérimmes-lez-Enghien
 - deel X, plaat 107: Hérimmes-lez-Enghien
- (67) ARA, inventaires ruraux appartenant à des établissements religieux, inventaris 003/1, sectie V, comté de Hainaut, nr. 1023:
 "Caerte figuratief van de gelgenheid ende situatie van de landen, vijver, enz. compiterende aen de eerweerdige paters Chartreusen van Herne". Getekend in 1760 door Adriaen Capion.
- (68) Nationaal Geografisch Instituut:
 Topografische kaart van België 1/10 000, blad 30/8 - zuid, uitgave I van 1999.

het kartuizerklooster, waaronder (1), (69), (70) en (71), steunen op die tekening. Ze komen niet tot een bevredigende voorstelling van de globale site of signaleren zelfs niet dat er praktische moeilijkheden rijzen bij de interpretatie van die afbeeldingen.

Dan maar de klassieke bronnen geraadpleegd!

De monnik A. Beeltsens, auteur van het eerste deel van de kroniek van het kartuizerklooster (2), is vrij duidelijk over de plaats waar het klooster ontstond en over zijn verdere ontwikkeling. Zijn in het Latijn geschreven vermeldingen kunnen als volgt worden samengevat: "Over de kluizenaar die deze plaats zou aangeduid hebben om er een kerk te bouwen, heb ik mijn twijfels. Hoe deze plaats een bedevaartsoord ter ere van Onze-Lieve-Vrouw geworden is, weet ik niet. Ik weet echter wel dat het een druk bezochte bedevaartsplaats was en nog is. Met het geld van de offergaven - magna summa pecuniae - werd er veel gebouwd" (29).

Verder zegt hij nog dat de kapel op het hof van Dierickx stond (curia Theodorici) (72), maar hij kon niet weten dat die kapel er reeds stond vóór 1148 (73). R. Lemaire (74) beschrijft dit type kapellen als Romaanse zaalkerken (12 m x 7,5 m), gebouwd met natuurstenen uit de streek, in muurdikten gaande tot 2 m. Zij behoorden toe aan rijke landeigenaars, die ze als hofkerk lieten optrekken voor hun personeel (familia).

Ook volgens J. Verbesselt (9) en K. Schrije (75) stond er op de plaats waar de kartuizers zich kwamen vestigen, reeds een "eigen kerk" of een "bijkerk" van de parochie Herne.

De Ladrerie te Chièvres (11de/12de eeuw) met haar zaalkerk, het aangebouwde woonhuis, de schuur en de stallingen, toont vandaag nog, hoe de situatie op het Dierickxhof moet geweest

- (69) Maquette in de Openbare Bibliotheek van Herne
 (70) verb p. 167
 (71) *Iconografie van Vlaams-Brabant in Eigen Schoon & De Brabander*, 36, mei-juni 1953, p. 171:
 "De Kartuizerij der O.-L.-V.-Kapel te Herne in 1760, naar de kaart van A. Capiau in het Alg. Rijksarchief Cartes et plans, nr. 1023". Dit is een cliché van een tekening uit 1903 door P. Lindemans.
 (72) chron p. 10, 11
 (73) R. BILLIET, *Toponymie van Herne*, Gent, 1955, p. 8.
 (74) R. LEMAIRE, *De Romaanse bouwkunst in de Nederlanden*, Leuven, 1954, p. 95-102.
 (75) K. SCHRIJE, *Het Kartuizerklooster van Herne (1314-1534)*, Edingen, 1997.

zijn (76), (77).

Technisch

Uit de voorgeschiedenis van de wijk van O.-L.-Vrouw-Kapelle kunnen we afleiden dat er op de site, reeds vanaf de 9de eeuw een primitieve hofkerk gestaan heeft. Na verschillende verbouwingen treft men er, in het midden van de 12de eeuw, een stenen gebouw aan, waarvan tot op heden de zuidelijke muur en de zuidwestelijke hoek gedeeltelijk bewaard gebleven zijn, als onderdeel van de grote schuur. Die resten wijzen in de richting van een rechthoekige kapel die goed vergelijkbaar moet geweest zijn met de nog steeds bestaande Chapelle de la Ladrerie te Chièvres (76), (77).

De bouw van die eerste kapel kunnen we ons dan als volgt voorstellen:

ca. 1100: bouw van een Romaanse zaalkerk: buitenmaat 12 m x 8 m, met de hoofdas en het zadeldak noord-zuid gericht (de oude kerk). Deze richting werd waarschijnlijk gekozen wegens het terrein dat ter plaatse sterk afhelt naar het zuiden. Met deze oriëntatie ondervindt de kerk minimaal last van hemelwater dat van de hoger gelegen helling naar de Aerebeek vloeit. Deze verklaring geldt waarschijnlijk ook bij de overwegend noord-zuid-oriëntatie van de hoofdas van de meeste latere lange kloostergebouwen.

Kenmerken van de oude kerk (figuren 1 en 2): natuurstenen opgevolde muren van ca. 1,6 m dik, vloer ongeveer 1 meter onder het huidige maaiveld, hoogte van 3,2 m tussen vloer en daklijst, gevels met twee driuiplijsten, zadeldak met een helling van ca. 40°, in de zuidelijke puntgevel een rondvenster met een diameter van 1,3m, de ingangseur centraal in de westelijke gevel. De zuidelijke puntgevel van de oude kerk steunde op een (nog bestaande) zware breukstenen funderingsmuur, waartegen de grond ongeveer 1 meter opgehoogd werd, om het hoogteverschil te compenseren met de noordkant van de kerk (5,5% helling).

Voor de overige kerkmuren wijzen enkele opgravingsleuven op funderingen in een aangestampt mengsel van kalk en breuksteen.

(76) Chièvres in *Le patrimoine monumental de la Belgique*, volume 13, tome 2, p. 579 t/m 582, Luik, 1988.

(77) A. COURTENS - J. ROUBIER, *Eglises rurales et prieurés des Prémontrés: Chièvres in Belgique Romane*, Brussel, 1969, p. 81.

In de loop van de 12de en 13de eeuw ontwikkelde die hofkerk zich tot een wijkkerk van de parochie Herne en in 1218 wordt ze als dusdanig geconsacreerd in opdracht van de prinsbisschop van Kamerijk. Er vestigt zich een gemeenschap van pastorale werkers (predikheren) die echter na enige tijd weggezonden wordt. Bij testament laat Walter II van Edingen dan het hof van Dierickx omvormen tot een klooster voor een contemplatieve orde, die moet bidden voor zijn zielenheil: "*Pro perituris aeterna commutant*"; aan bederf onderworpen goederen zet hij om in eeuwig blijvende waarden (anno 1314).

Technisch

Omstreeks het jaar 1310 worden ten zuiden en zuidwesten van de oude kerk verscheidene gebouwen van het oorspronkelijke klooster opgetrokken, hetzij als nieuwbouw, hetzij als verbouwing van vroegere hoeveconstructies. Hieronder een eerste schuur (de verder vernoemde "oude schuur"), een boerderij, monnikencellen en kloostergebouwen.

1314: Na de dood van Walter II zorgt zijn moeder, Maria van Rethel, ervoor dat de best aangeschreven monniken van die tijd, te weten de kartuizers, voor het eeuwige zielenheil van haar zoon Walter zullen bidden in de bedevaartskapel. De bedevaartskapel stelde de pas geïnstalleerde kartuizermonniken echter voor een levensgroot probleem: in die kapel met de drievoudige functie van privaatkapel, bedevaartskapel en kartuizerkerk, stonden de monniken niet alleen oog in oog met vrouwen, maar ze stonden er zo dicht bij dat ze die zelfs konden omarmen. Zoiets kon niet gedoogd worden, want het hoofdstuk XXI, "De Mulieribus" van de *consuetudines* (78) was op dat punt onverbiddelijk:

Hoofdstuk 21: VROUWEN

1- *Wij laten absoluut niet toe, dat de vrouwen de grenzen van ons gebied overschrijden, goed wetende dat de Wijze, noch de eerste MAN gevormd door de handen van God zelf, konden ontsnappen aan de strelingen en listen van de vrouwen.*

2- *Het is onmogelijk voor een man het vuur dat in zijn borst brandt, te verbergen, of op gloeiende kolen te lopen zonder zijn voetzolen te verbranden, of teer aan te raken zonder eraan te blijven plakken.*

(78) *Coutumes de Chartreuse par Guiges 1er, Anciens Statuts, 1271.*

De promiscuïteit moest dus zo snel mogelijk gestopt worden en de kapel werd vergroot, met de toelating van Walter IV van Edingen, die in 1381 overleed (26).

Technisch

Wanneer en hoe de vergroting precies gebeurde, wordt nergens beschreven. Gezien de sterfdatum van Walter IV, nemen we aan dat ze dateert van omstreeks 1381. Volgens onze afleidingen zou het grondplan van 12 m x 8 m uitgebreid zijn naar 20 m x 16 m, waaruit een toename volgt van de beschikbare binnenruimte van 45 naar 221 vierkante meter. Deze oppervlakte was geen overbodige luxe, vermits het aantal bediende gelovigen in de loop der tijden van 200 naar 600 steeg.

De zuidelijke puntgevel van de bedevaartskerk werd opgehoogd en naar het oosten verlengd. Deze gevel diende tot omstreeks 1835 als blinde noordmuur van de grote schuur.

Aan de oostelijke zijde werd een nieuwe gevel gebouwd, waartegen later de westgevel van de nieuwe kerk aangebouwd werd. De inplanting en lengte van deze muur volgen uit wat we weten over de afmetingen van de nieuwe kerk.

Oriëntatie van het zadeldak: vermoedelijk noord-zuid tot aan de grote restauratie in 1628, zoals we menen te kunnen opmaken uit een tekening van 1605 (plaat 47 van (66)). Sedert de restauratie van 1628 zou het dak dan in het verlengde van de nieuwe kerk liggen, zoals te zien is op onze figuur 3.

De vergroting van 1381 volstond blijkbaar niet om het probleem van de promiscuïteit radicaal op te lossen en vanaf 1411 begint Jan van Atrecht aan de bouw van een nieuwe kerk (27). Tegelijkertijd declassificeert hij de oude kloosterbehuizing en start hij de bouwwerken voor een nieuw "klein klooster" en "groot klooster". Het oude klooster was ingeplant aan de zuidwestkant van de kapel. De monnikencellen waren aangebouwd tegen de oude schuur, die zelf gelegen was tussen de kapel en de hoofdingang. De nieuwe gebouwen komen ten oosten en zuidoosten van de kapel. Zoals blijkt uit het gereconstrueerde grondplan van de site, vormen ze een coherent en functioneel geheel.

A. Beeltsens beschrijft in zijn kroniek hoe de situatie op het

terrein was voordat Jan van Atrecht met de bouwwerken startte. Om de plaats aan te duiden waar de vroegere cellen en de oude kleine kloostergang (afgebroken in 1420) gestaan hadden, verwijst hij naar een "oude schuur" (horreum antiquum) die naast de oude kerk stond. De lokalisatie van de nieuwe kerk geeft hij als volgt aan (79):

1- de oude kerk die aan de westkant staat, is verbonden (conjungitur) met de nieuwe kerk die aan de oostkant staat;

2 - het bedevaartsbeeldje van O.-L.-Vrouw staat in een "koor van O.-L.-Vrouw" (chorus). Dit koor werd in de oude kerk ingericht door prior Jan van Montignies (1433) en het wordt consequent vermeld als het "Sacellum Beatae Virginis Mariae Foris" (= buiten de kloostermuren).

Technisch

Jan van Atrecht bouwt een nieuwe gotische kerk, aan de achterkant van de bestaande, wat betekent aan de oostkant. De nieuwe kerk had een buitenmaat van 45 m x 9 m en oost-west-oriëntatie voor de hoofdas en het zadeldak. De hoofdas van de nieuwe kerk staat loodrecht op de originele hoofdas van de oude kerk. Haar westelijke puntgevel wordt ongeveer gecentreerd aangebouwd aan de lange oostgevel van de oude kerk. Het hemelwater van deze kerk wordt afgevoerd langs een bakstenen riool die het water in zuidwestelijke richting afvoert naar de Aerebeek. Dit riool werd teruggevonden in de grote schuur.

Het nieuwe kloostercomplex wordt ten oosten van de kerk opgetrokken en ligt een vijftal meter hoger dan het oude klooster, op een helling buiten het overstromingsgebied van de Aerebeek. De bouwwerken werden waarschijnlijk uitgevoerd onder de technische leiding van de convers Godfried Hautbiert van Ronse (80), aan wie in 1455 de leiding opgedragen werd van de bouw van het klooster te Scheut-Brussel. Hij bouwt de nieuwe kerk, het nieuwe klooster, een refter, de kapittelzaal en 13 nieuwe cellen. Hij sloopt vervallen gebouwen, waaronder een complex van oude cellen dat aanleunde tegen de oude schuur.

Vermoedelijk werd het nieuwe klooster aangelegd met het klooster van Sint-Maartens-Bos als voorbeeld, waar de bouwwerken

(79) chron p. 11

(80) chron p. 71

reeds in 1352 voltooid waren.

1411-1650: vanaf de westelijke puntgevel van de nieuwe kerk worden aan weerszijden zijkapellen aangebouwd. De gevel van de twee aaneengesloten kapellen aan de zuidkant komt in het verlengde van en sluit aan bij de zuidelijke gevel van de oude kerk.

1430-1433: Jan van Montignies richt in de oude kerk een kapel in voor O.-L.-Vrouw, het "sacellum Beatae Mariae foris" en de nieuwe kerk wordt uitsluitend gereserveerd voor de kartuizers.

Technisch

We nemen aan dat het hier gaat om een herinrichting van de oude kerk (uit 1228) met de bedoeling om er een volwaardige parochiekerk van te maken, waar alle erediensten voor de omwonenden zouden gecelebreerd worden. Ze wordt ingericht met een zone (koor) voor de parochianen en een hoogkoor, gereserveerd voor de bedienaars van de eredienst. Dit kan de verklaring zijn voor de melding van Beeltsens dat de sarcofagen van Joannes, bastaard van Edingen en zijn echtgenote opgesteld staan "*in choro laicorum, nunc vero monachorum*" (81). De kroniekschrijver zegt niet over welke periode hij spreekt, maar men weet dat de echtgenote in 1393 overleden is en haar man enkele jaren later (64), waarschijnlijk vooraleer de nieuwe kerk ingewijd werd (1418). Hun sarcofagen zouden dus in de oude kerk gestaan hebben, op de plaats die later ingericht werd als hoogkoor.

Dat de kartuizers de oude kerk tot een volwaardig parochiaal bedehuis ingericht hebben, is niet verwonderlijk en heeft weinig met generositeit te maken. Bij hun installatie te Herne namen ze de bedevaartskerk over van de Sint-Aubertusabdij, met de bijhorende verplichting om te zorgen voor de geestelijke belangen van de omwonenden. Wilden ze die omwonenden uit hun nieuwe kerk weren, dan moesten ze wel voor een treffelijk alternatief zorgen. Bij de opheffing in 1783 werd dit argument bovengehaald om van de kartuizerkerk een succursale te maken, die opnieuw ressorteerde onder het gezag van diezelfde Sint-Aubertusabdij.

Historisch

Alhoewel de inrichting van twee separate kerken ons als extreem

overkomt, schijnt die oplossing in de late Middeleeuwen vaker te zijn toegepast, wanneer een kloostergemeenschap om historisch gegroeide redenen de religieuze diensten moest verzorgen voor omwonende gelovigen. In de Albums De Croÿ (66) vinden we meerdere voorbeelden van kloosters waar de parochiekerk en de kloosterkerk aaneengebouwd waren: de Abbaye Saint-Landelin te Crespin, de Prieuré Notre-Dame te Aymeries en de Prieuré Saint-Etton te Dompierre.

Bij latere kroniekschrijvers vinden we nog enkele belangrijke gegevens over de gebouwen:

Over de twee kerken:

Jan Ammonius verhaalt (37) hoe Maria van Luxemburg, gravin van Vendôme, in 1528 een bezoek wou brengen aan het graf van haar vader in het hoogkoor van de kloosterkerk, waarbij onder de monniken commotie ontstond over het toelaten van vrouwen binnen de kloostermuren. Wat ons in dit bezoek interesseert, is de beschrijving van de weg die de monniken processiegewijs afleggen om de bezoeker tegemoet te treden en de weg die de bezoeker met haar hofhouding aflegt. De monniken treden haar tegemoet doorheen hun nieuwe kerk en doorheen de oude kerk, tot "*ad valvas ecclesiae anterioris*". Van op die plaats hebben ze zicht op het omvangrijke gevolg van de gravin, dat halt gehouden heeft op de Ninoofse baan. De gravin zelf komt met enkele personen uit haar gevolg tot aan de drempel van diezelfde buitendeur en daar vindt de wederzijdse begroeting plaats. Vervolgens treden de monniken en de bezoeker, samen met een zestal vrouwen uit haar gevolg, binnen in de O.-L.-Vrouwkapel van de oude kerk. Vermits de toegang tot het klooster voor vrouwen verboden was, wordt de kroniekschrijver, samen met de persoonlijke kapelaan van de gravin, naar het hoogkoor van de monnikenkerk gezonden om er te bidden op het graf van de vader. Na zich van die taak gekwetend te hebben, keren beide priesters terug naar de oude kerk, waar ze het ganse gezelschap aantreffen, in vrolijk gesprek gewikkeld en met gevulde drinkbekers in de hand.

Dit verhaal leert ons veel over de twee kerkgebouwen: de nieuwe kerk staat in verbinding met de oude en de ingang van de oude kerk geeft uit op de (toenmalige) Ninoofse baan. De oude kerk was zonder restricties toegankelijk voor leken van beide geslachten. De nieuwe was voorbehouden aan de monniken, maar blijkbaar kregen ook vreemde priesters gemakkelijk de toelating om er binnen te komen.

Over de schuur:

Van de "oude schuur" vernemen we bij Bruno Pedé, dat ze omstreeks 1700 op instorten stond en dat haar restauratie in 1705 voltooid werd onder prior Josephus Engelrave:

"*novam grangiam post veterum collapsam extrui ipse curavit*" (53),

"*prae vetustitate corruentem domus grangiam reaedifivavit sumptuose*" (54).

Technisch

Reeds ten tijde van Beeltsens (ca. 1486) stond er ten zuiden van de twee kerken een schuur die toen al aangeduid werd met de benaming "oude schuur - horreum antiquum". Mogelijk ging het hier om een gebouw uit dezelfde periode als de oude kerk en het is dan praktisch zeker (o.a. wegens brandgevaar) dat die schuur los stond van de kerk. Dit gebouw heeft de verwoestingen van 1580 niet ongeschonden overleefd, zodat het na 1600 opgeknapt moest worden. In 1699 stond het op instorten en rond 1705 werd het vervangen door een nieuwe schuur (chronogram: Post casum decor). De oude en de vernieuwde schuur stonden allicht gedeeltelijk op dezelfde funderingen. Vermoedelijk werd wel gezocht naar een uitbreiding van het grondvlak: de breedte werd op 12 m gebracht, wat overeenkwam met de maximaal beschikbare lengte van de moerbalken voor de dakspanten. De uitbreiding in de lengte was aan beide zijden begrensd: aan de zuidzijde liep de binnenweg doorheen het klooster en aan de noordzijde stond de dubbele kerk. Om een maximaal volume te bekomen werd de noordzijde van de schuur dan aangebouwd tegen de zuidmuur van de oude kerk, waarbij tegelijkertijd de kost van een ganse schuurgevel uitgespaard werd. Zoals reeds gezegd, is het weinig waarschijnlijk dat het vroegere bouwsel reeds tegen die kerk aanleunde. Er zijn in ieder geval geen sporen of littekens van een eerdere aanbouw zichtbaar.

Het noordelijk uiteinde van de nieuwe schuur wordt dus aangebouwd tegen de zuidgevel van de oude kerk. De schuur heeft een zelfstandige dakstoel, die aansluit aan de kerkmuur doch er niet op steunt. Bouwtechnisch was deze keuze begrijpelijk omdat de kerkmuren opgetrokken waren in grote blokken natuursteen, waarin het aanbrengen van gaten voor draagbalken nauwelijks mogelijk zou geweest zijn zonder de stabiliteit van het metselwerk in gevaar te

brengen. De kerkgevel diende dus uitsluitend als blinde afsluitmuur aan de noordzijde van de schuur. Het rondvenster in de oorspronkelijke puntgevel van de oude kerk wordt afgedicht. Het brandrisico was ook kleiner dan voorheen omdat de dakbedekking uitgevoerd was in leien in plaats van met stro.

Dat de schuur aanleunde tegen de oude kerk was voor de monniken geen groot probleem, omdat die kerk buiten de kloostermuren gelegen was.

2. De ontmanteling, afbraak en verbouwingen vanaf 1783.

De gegevens van de kroniekschrijvers over de opbouw van het klooster worden bevestigd en aangevuld door een schat aan gedetailleerde technische informatie, die we terugvinden in de administratieve documenten over de opheffing van het klooster en de liquidatie van de kloosterbezittingen. De meeste van deze documenten ((13), (14) en (15)) komen van J. Monthiron, die in zijn hoedanigheid van ontvanger-administrateur belast was met de opheffing van het kartuizerklooster van Herne, voor rekening van de *Caisse de Religion*.

Specifiek over de kerken komen we het volgende te weten:

Alle roerende en onroerende bezittingen van het klooster moesten verkocht worden, behalve de kerken. De parochianen van het gehucht rond het klooster hadden gevraagd dat de kartuizerkerk een bijkerk zou worden van de parochiekerk van Herne. Dit werd door het bestuur te Brussel toegestaan, na onderhandelingen met de abdij van Sint-Aubertus te Kamerijk. De oude parochiekerk ("église curiale" of "église des paysans") was bouwvallig en te duur in onderhoud, zodat beslist werd ze af te breken. Dit gebeurde effectief in de lente van 1786.

Technisch

De ondernemer voor de afbraak van de oude kerk vermeldt in zijn prijsbestek, dat hij rekening gehouden heeft met de dikte van de muren (6 voet, omgerekend 1,66 m) en met hun samenstelling, namelijk rotsblokken. Dit wijst duidelijk op de Romaanse oorsprong van die kerkmuren. De metselaars die de afbraak moeten uitvoeren, vestigen de aandacht van J. Monthiron op het feit, dat de nieuwe kerk slechts met een dunne bakstenen puntgevel tegen de oude kerk aanleunt en dat de gewelven van de nieuwe kerk dreigen in te storten, als "l'église des paysans" zonder meer afgebroken wordt. Er worden

verscheidene becijferde voorstellen van oplossing geformuleerd (82). Uiteindelijk beslist men de puntgevel van de nieuwe kerk te stutten met twee zware steunberen en over de ganse lengte van de gevel een portaal van 4 meter diepte op te trekken.

De oude kerk wordt dan afgebroken, met behoud van de muur die als noordgevel van de schuur dient. Alhoewel geen specifieke inlichtingen gevonden werden over die bewaarde kerkmuur, volgt uit de chronologie van de feiten, dat die muur niet mocht gesloopt worden. De schuur werd immers op 17 november 1785, samen met het vrouwenkwartier en de omliggende gronden, verkocht als lot 1 van de kloosterverkaveling, aan Jean-Baptiste de Ro (59). Het is niet duidelijk of de afsluitende kerkmuur als een deel van de schuur beschouwd werd, dan wel als een stuk van de oude kerk. In ieder geval is het zo dat ten tijde van de schuurverkoop de principiële beslissing tot afbraak van de oude kerk reeds genomen was, zodat het niet uitgesloten is dat die muur samen met de schuur verkocht geworden is, en op die manier de afbraak van de oude kerk overleefd heeft.

Een andere verklaring voor het behoud van de oude kerkmuur kan zijn dat hij als gemene muur verkocht was en dat hij slechts met de helft van zijn oorspronkelijke dikte is blijven bestaan.

Na de afbraak van de oude kerk, begin 1786, was de schuur aan de noordkant dus afgesloten door een blinde kerkmuur waarin de puntgevel van de allereerste zaalkerk verwerkt zat. De contouren van deze puntgevel zijn nog steeds zichtbaar als littekens in de noordelijke buitenkant van de schuur (figuur 1).

De verbouwing is klaar op 28 oktober 1786, wanneer de kloosterkerk overgedragen wordt aan de pastoor van Herne (60).

De parochianen van het gehucht rond het vroegere kartuizerklooster hebben nooit gebruik kunnen maken van hunijkerk. De Brabantse omwenteling en de Franse Revolutie hebben er anders over beslist. Een gedenksteen in de muur bij de ingang van het klooster herinnert aan deze periode. De kerk verkommerde, ze werd verkocht in 1813 en over een periode van 10 jaar geleidelijk ontmanteld om

(82) ARAR, inventaris I 066, nr. 411: J. Monthiron, 22 oktober 1785: bestek voor het stutten van de westgevel van de nieuwe kerk.

finaal met de grond gelijk gemaakt te worden. Haar funderingen zitten waarschijnlijk nog intact onder het maaiveld op de huidige site.

Voor de laatste fase in de bouwgeschiedenis van de site, vanaf de afbraak van deijkerk, kennen wij geen allesomvattende bron en steunen we op diverse annotaties en op eigen bouwtechnisch onderzoek ter plaatse.

Door de sloop van de nieuwe kerk kwam er plaats vrij voor een doorsteekweg naar de Kapellestraat, zodat de kloostersite ontsloten werd met een volledige ringstraat: de huidige Oud-Kloosterweg (ca. 1835).

In de noordgevel van de schuur werd nadien een poort aangebracht met een inrit die uitgaat op de Oud-Kloosterweg.

Technisch

De doorsteekweg maakt het mogelijk in de noordgevel van de grote schuur een tweede schuurpoort te maken, waardoor ze getransformeerd wordt van een dwarsschuur naar een overlangs Brabants type (83). Om die tweede poort te kunnen aanbrengen moet de blinde kerkmuur van boven tot onder over een breedte van vier meter weggehakt worden (figuur 1). De moerbalk van de meest noordelijke travée van het dakgebinte, die te laag zit, wordt weggenomen (littekens nog zichtbaar in het gebinte). Er wordt een nieuwe poortomlijsting opgemetseld. Het dakgebinte dat voordien volledig gedragen werd door de weggenomen moerbalk, wordt zodanig verlengd dat het nu gedragen wordt door de overgebleven kerkmuur, nadat die ruwweg in de vorm van een puntgevel afgekapt was. Deze weinig doordachte aanpassing is een zichtbaar zwak punt geworden in de voor de rest nog zeer gezonde structuur van het bouwwerk.

(83) P. Lindemans onderscheidt in zijn *Geschiedenis van de Landbouw*, drie perioden in de bouw van monumentale schuren:

- Middeleeuwen: voorbeeld Ter Doest
- Moderne Tijden: abdijschuren
- na 1830: schuren van zelfstandige boeren

Te Herne werd de schuur van de monniken aangepast aan de noden van een zelfstandige landbouwuittasting. In 1890 werd op de site een tweede schuur opgetrokken, ongeveer op de plaats waar voorheen het groot gastenkwartier gestaan heeft. Die schuur is typisch 19e-eeuws. Ze is kleiner dan deze uit de voorgaande perioden en ze draagt haar bouwjaar in de puntgevel.

De gezaghebbende historicus E. Matthieu (84) beschrijft de toestand in 1877 dan als volgt:

"Ce couvent fut supprimé par Joseph II, en 1783. Quelques parties en subsistent encore. Les humbles et pauvres cellules des religieux sont aujourd'hui occupées par des ménages indigents; la cellule du supérieur est la mieux conservée. De l'ancienne église restée debout jusqu'au commencement de ce siècle, il ne reste plus qu'un pan de mur insignifiant; une petite chapelle a été élevée sur l'emplacement de l'entrée de l'église. Le débris le plus important est le bâtiment d'entrée du couvent dont la porte est surmontée d'une statue de saint Bruno; ce bâtiment, restauré en 1716, servait à loger les étrangers. On voit aussi près de là, dans la cour intérieure, une grange avec sa solide charpente en chêne et dont le chronogramme suivant rappelle la reconstruction: post CasVM DeCor. La ferme de l'abbaye subsiste encore; les bâtiments actuels portent le millésime de 1613."

3. De kerken van het kartuizerklooster

De bouwgeschiedenis van de kerken kan als volgt worden samengevat:

a. de *Capella Sanctae Mariae*:

gebouwd vóór 1148

buitenafmetingen 12 m x 8 m

bestemming: - oorspronkelijk de "eigen kerk" van het hof van Dierickx
 - ingewijd als bijkerk van de moederparochie Herne in 1228
 - sedert 1228 publieke bedevaartskapel
 - sedert 1314 kloosterkerk voor de kartuizers

b. Vergroting van de *Capella Sanctae Mariae*:

vergroting gebeurde vóór 1381

buitenafmetingen: 20 m x 16 m

gesloopt in 1786

bestemming: - tot 1418: voor de monniken, omwonenden en bedevaarders
 - vanaf 1418: voor omwonenden en bedevaarders
 - vanaf 1433: heringericht tot een volwaardige kerk met een O.-L.-Vrouwkapel

c. Nieuwe kloosterkerk voor de monniken, de *ecclesia nostra*

(84) E. MATTHIEU, *Histoire de la ville d'Enghien*, Bergen, 1877, eerste deel, p. 66, voetnoot 2.

nova:

bouwperiode 1411-1418

buitenafmetingen: 45 m x 9 m

gesloopt in 1823

bestemming: -1418 tot 1783: uitsluitend voor de kartuizermonniken
 -1786-1813: bijkerk voor de parochie van Herne
 -1813- 1823: privé-bezit en geleidelijke ontmanteling

Gereconstrueerde plannen voor het kartuizerklooster omstreeks 1783

De hierbij voorgestelde reconstructies synthetiseren een maximaal aantal historische iconografische elementen, waarbij geprobeerd wordt om niet in conflict te komen met de sporen die op het terrein nog zichtbaar zijn. We beperken de plannen tot het aangeven van lokalisaties en vermoedelijke bouwvolumes, alhoewel voor sommige constructies wel meer architecturale details gekend zijn. De benaming en de functies van de gebouwen treffen we aan, enerzijds in de kronieken, onder meer in (41), anderzijds in de dossiers van verkaveling en afbraak, onder meer in (59).

A. *Het historische beeldmateriaal*

1. De gouaches, gepubliceerd in de Albums De Croÿ (66). Zij geven de toestand van de kloostergebouwen rond 1600. Gezien er tussen 1600 en 1780 veel werd gerestaureerd en bijgebouwd herkent men op die gouaches alleen de hoofdelementen van de site.

2. De figuratieve kaart anno 1760 van Adriaen Capion (ook genoemd : Capeau of Capiou)

Van deze kaart kennen we vier versies:

versie 1: foto KCPHM 1023 van de "Caerte figuratief" in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (67);

versie 2: een tweede exemplaar van die kaart, in het bezit van de heer Gregory Delannoy te Edingen;

versie 3: onze figuur 7: "Caerte figuratief (f)actum 29 april 1760 door mij Adriaen Capion";

versie 4: een perspectivisch opgeschoonde versie van de kaart, die gepubliceerd werd in (71) en sedertdien algemeen als afbeelding van het kartuizerklooster van Herne gebruikt wordt.

De kaart van A. Capion heeft goede en slechte kanten.

Over de versies 1, 2 en 3: technisch gezien gaat het hier om een cavalierperspectief, getekend op een grondplan dat het klooster met

de omliggende landerijen weergeeft. De nauwkeurigheid van dat grondplan laat niets te wensen over en klopt met wat we vonden in (85), (86), (87), (88) en (68). De kaart is niet naar het noorden georiënteerd maar een bijgetekende windroos geeft de correcte richting. De ligging van de buitenste kloostermuren wordt correct weergegeven en de westelijke puntgevel van de kerk staat getekend op de plaats, waar wij inderdaad de westgevel van de oude kerk situeren. De tekening van het kerkgebouw in versie 3 suggereert bovendien dat dit gebouw bestond uit twee kerkschepen die in elkaars verlengde lagen: de oude en de nieuwe kerk!

De problemen beginnen wanneer we de lokalisering van de gebouwen binnen de kloostermuren bekijken. De bouwvolumes, de onderlinge verhoudingen en de inplanting verschillen grondig van wat we afleiden uit de plannen van Ferraris en van het kadaster. Sommige gebouwen, zoals de grote schuur (anno 1705) en het vrouwengastenkwartier (anno 1716) kunnen op de tekening van A. Capion met de beste wil niet herkend worden. Voor deze beide monumentale gebouwen kan de ouderdom nochtans gestaafd worden door solide argumenten, zodat we er niet moeten aan twijfelen dat beide constructies er reeds stonden toen A. Capion in 1760 zijn plan tekende.

Voor de schuur:

- een chronogram boven de schuurpoort geeft als datum 1705: 'post CasVM DeCor';
- dezelfde datum is ook ingekerfd in een gebinte van de schuur;
- steenkappertekens in de blauwe arduinsteen van de plint verwijzen naar de periode 1697-1736 (89);
- de kroniek zegt dat de schuur gerestaureerd werd onder Joseph Engelgraven, prior van 1699 tot 1714.

Gelijksoortige bewijzen kunnen aangehaald worden voor het poortgebouw (het vrouwengastenkwartier of camera mulierum), dat

(85) Ferrariskaart 1/11 520 (ca. 1775), blad 61, foto van het Nationaal Geografisch Instituut.

(86) Kadasterkaart 1/2 500 (1834);
Atlas der buurtwegen gemeente Herne 1/2 500 (1843);
Gemeente Herne - reductie kadasterplan 1/20 000 (1855).

(87) Kadasterkaart Vandermaelen 1/5 000 (1837).

(88) Kadasterkaart Popp 1/5 000 (1860).

(89) J.L. VAN BELLE, *Nouveau Dictionnaire des Signes Lapidaires*, Artel, 1994, p. 279-280.

1716 als datum draagt en in een gedetailleerde stijlstudie (90) gesitueerd wordt als een bouwwerk uit het begin van de 18e eeuw.

Alles samengenomen moeten we dan ook besluiten dat de tekening van A. Capion niet geschikt is om gebouwen binnen de kloostermuren te identificeren en te lokaliseren. A fortiori geldt dezelfde conclusie voor de hieruit afgeleide versie 4.

Naar de oorzaken van deze onnauwkeurigheid kunnen we alleen maar raden, al vermoeden we dat ze te maken heeft met de opzet van dat werkstuk: de landmeter had de opdracht om alle opbrengstgoederen van het klooster in kaart te brengen en de gebouwen binnen de kloostermuren hoorden daar volgens de toenmalige economische opvattingen niet bij.

Dit blijkt onder andere uit de zeer gedetailleerde staten van goed, die opgesteld werden bij de opheffing van het klooster (91): het ganse kloostercomplex wordt "en bloc" en "pro memorie" vermeld, zonder opgave van een waarde. Daarom veronderstellen we dat de landmeter de inhoud binnen de kloostermuren alleen "pro memorie" weergegeven heeft en niet de moeite gedaan heeft om de kostelijke topografische metingen te verrichten, die nodig geweest waren om een werkelijkheidsgetrouwe afbeelding te maken. Hij zou zich dan voor de kloostergebouwen gebaseerd hebben op afbeeldingen die minstens een 60-tal jaren oud waren.

3. De Ferrariskaart (85): dat Ferraris daarentegen, vijftien jaar na A. Capion, wel degelijk een ongeveer correcte inplanting van de gebouwen getekend heeft, is niet te verwonderen omdat de Ferrariskaarten militaire stafkaarten waren. Op dit soort kaarten zijn gebouwen belangrijke merkpunten.

4. Zoals hoger reeds aangehaald, werden de bezittingen van het klooster omstreeks 1781 nog eens in kaart gebracht door Petrus Capeau (6), maar deze plannen zijn zoek geraakt.

5. In de dossiers van de *Caisse de Religion*, steekt briefwisseling over plannen die in opdracht van J. Monthiron zouden gemaakt worden door architect-landmeter Painteau (97). Uit die correspondentie

(90) H. BAYENS, *Het Burgerhuis van de 17e en 18e eeuw in Brabant*, De Sikkell-Antwerpen, 1950, p. 47 en 48.

(91) ARAR, inventaris I 066, nr. 202: L.J. Papin, 23 mei 1782: Précis de l'état des biens.

menen we te verstaan dat diens tekeningen reeds ten tijde van J. Monthiron verloren gegaan zijn.

6. In 1915 heeft de Chartreuse de Saint-Hugues uit Parkminster-Sussex (GB) een verzamelwerk uitgegeven (92), met zichten en een korte historische schets over voormalige kartuizerkloosters, waaronder Herne en Sint-Maartens-Bos. Voor Herne geeft het vier foto's uit de jaren 1900, het plan van A. Capion uit 1760 en een grondplan van de kloostergebouwen. Deze illustraties vormen een waardevolle aanvulling van de documentatie over het klooster, alhoewel men er rekening moet mee houden dat twee van de vier foto's verkeerd geïnterpreteerd werden.

B. Presentatie van de plannen

1. Samenstelling van de noordelijke puntgevel van de schuur: figuur 1

Aan de binnenkant van de schuur vinden we, van onder naar boven, de volgende constructieve elementen van de zuidelijke puntgevel van de oude kerk:

- een funderingsmuur in breuksteen (hoogte: 1,25 m);
- een muurplint in schilferblokken van 1 m x 0,2 m x 0,15 m (hoogte: 0,95 m);
- een eerste zandstenen driupliedst;
- een muur in zandsteenblokken van 0,4 m x 0,25 m x 0,25 m (tot bovenaan);
- een tweede zandstenen driupliedst;
- een rondvenster met 1,3 m diameter, in een zandstenen lijst van 0,2 m dikte.

De buitenkant van de muur vertoont verschillende soorten sporen van de oude kerk:

- resten van de westelijke zijgevel;
- littekens van de oostelijke zijgevel;
- afgeschuinde zandsteenblokken, die de helling van het oude zadeldak aangeven.

2. Grondplan: figuur 2

Het klooster is gebouwd volgens de klassieke kartuizerregels. Zie

(92) CHARTREUSE DE SAINT-HUGUES, *Maisons de l'ordre des Chartreux; vues et notices*, tome deuxième, Parkminster-Sussex, 1915.

hierover onder meer (93), (94) en (95). We onderscheiden de volgende gebouwengroepen:

a. een gasten- en lekenzone, waarin:

- het vrouwengastenkwartier met hoofdtoegang tot het klooster (anno 1716): 5;
- het groot gastenkwartier (anno 1662): 10;
- de grote schuur (anno 1705): 4;
- de "oude" kerk voor de omwonende parochianen (anno 1100 / 1350): 2;
- enkele specifieke gebouwen: hoeve met stallen: 15 en 16.

b. het "klein klooster" met rondgang, 13, en daarop aansluitend:

- de residentie van de procurator: 7;
- de keuken en refter van de monniken: 9;
- de residentie van de prior: 11;
- de kloosterkerk: 3;
- de kapittelzaal en het carillon: 6.

c. het "groot klooster" bestaande uit een vierkantige rondgang met aangebouwde cellen: 14

- de individuele cellen van de monniken: A t/m M ;
- het cachot voor zwakzinnig of opstandig geworden kloosterlingen: 12.

d. de nieuwe kerk voor de monniken en de andere kloosterlingen ("redditi" en "conversen"): 3, 17, 18, 19

e. enkele gebouwen uit de 19de eeuw: 20 en 21.

3. Projectieplan: figuur 3

Deze figuur toont dezelfde gebouwen als figuur 2. De parallelprojectie geeft een goede indruk van de compacte, rationele en besloten opbouw van het kloostercomplex.

4. Projectieplan van het ganse gebouwencomplex: figuur 4

Deze figuur situeert het klooster ten opzichte van de straat, 1, en de Aerebeek, 4, en ze toont de voornaamste overige bedrijfsinrichtingen die binnen de kloostermuren gelegen waren:

- de visvijvers: 5;

(93) *La Grande Chartreuse par un Chartreux*, 12e uitgave, 1976.

(94) R. DIECKHOFF: *Der archivalische und baugeschichtliche Befund in Die Kölner Kartause um 1500*, Köln, 1991, p. 429-433.

(95) *Architecture Monastique in Encyclopédie Médiévale d'après Viollet Le Duc*, Inter-Livres, 1993, Tome 1, p. 95.

- de bedrijfsingang en stallingen (afgebroken in 1860): 6;
- het melkhuis, tevens keuken voor de knechten van het klooster (afgebroken in 1898): 7;
- de brouwerij, tevens bakkerij, schrijnwerkerij, oliemolen, stalling en bergruimte: 8.

5. Justificatie van het voorgestelde grondplan volgens figuur 2

De kaarten van (67), (68), (85), (86), (87) en (88) tonen, mits inachtneming van de gebruikelijke toleranties, allen hetzelfde grondplan voor het klooster en omgeving, grondplan dat we als basis genomen hebben voor onze figuur 2.

De inplanting van de verschillende gebouwen wordt door Ferraris (85) aangegeven, en alhoewel deze kaart op schaal 1/ 11520 getekend werd, is algemeen bekend dat haar gebouwenplannen betrouwbaar zijn. We beschikken hiervoor over twee bewijzen:

- plannen (85), (86), (87) en (88) tonen perceelgrenzen die moeilijk anders kunnen begrepen worden of ze liggen op de funderingen van de gesloopte gebouwen. Deze grenzen kloppen met de gebouwen op de Ferrariskaart.
- voor Sint-Maartens-Bos bestaan zowel het Ferrarisplan als een gedetailleerd grondplan uit 1781, opgemaakt door Pierre Capeau (7): uit de vergelijking van die twee plannen blijkt eveneens dat de Ferrariskaart betrouwbaar is.

Door de kaart van Ferraris, de latere kadasterplannen en de gegevens uit de bouwgeschiedenis naast elkaar te leggen, kunnen we met grote mate van zekerheid het grondplan van het kartuizerklooster bepalen en de voornaamste gebouwen lokaliseren. Voor enkele van die gebouwen gaan we wat dieper in op de identificatie en lokalisatie:

De oude bedevaartskerk: figuur 2, nr. 1

De muurresten in de noordgevel van de schuur (nr. 4) identificeren we als overblijfselen van de zuidelijke en westelijke muren van de oude bedevaartskerk. Haar afmetingen van 12 m x 8 m bepalen we door vergelijking met andere kapellen uit dezelfde periode (zie hoger voor de technisch analyse en de historische duiding).

De vergrote bedevaartskerk: figuur 2, nr. 2

Uit de technische en historische analyse (zie hoger) leiden we een grondplan af met als afmetingen 20 m x 16 m.

De nieuwe kerk: figuur 2, nr. 3

De basisafmetingen, de lokalisering en de bijgebouwen van de nieuwe kerk werden afgeleid uit de gegevens die Monthiron in 1786 noteerde ter gelegenheid van de overdracht van het gebouw naar de kerkfabriek van Herne (60). Haar binnenafmetingen waren 130 voet bij 26 voet. (Uit in voet uitgedrukte maten voor enkele identificeerbare grondstukken leiden we af dat 1 voet = 0,276 meter). De hoogte en het algemeen uitzicht worden getoond op de miniaturen van de Albums De Croÿ (66) en op de figuratieve kaart van A. Capion (67).

De vorm en afmetingen zijn bij benadering dezelfde als deze van andere kartuizerkerken waarover gegevens gepubliceerd werden (4), (93), (94), (96). Haar ligging, tegelijkertijd aansluitend bij het groot en het klein klooster, vindt men terug in de meeste andere kartuizerkloosters.

Over de zijkapellen is niet zoveel geweten: het blijkt wel zo te zijn dat bij kartuizerkerken de zijkapellen niet als transepten of dwarsbeuken uitgevoerd werden.

Figuur 6 toont een reconstructie van het dwarsprofiel.

Het klein klooster met zijn rondgang: figuur 2, nr 13

Over het klein klooster bestaat niet veel informatie. We weten nochtans dat het als verbinding tussen de gemeenschapsgebouwen een belangrijke plaats bekleedde in elk kartuizerklooster.

Uit de verkavelingdocumenten (59) menen we te mogen afleiden dat de binnenplaats van het klein klooster fungeerde als begraafplaats voor de monniken.

Het groot klooster met zijn rondgang: figuur 2, nr 14

Volgens Monthiron (97) was de overdekte rondgang van het groot klooster vierkantig en elke zijgang had een centrale deur en zestien vensters van 5 voet breed (1,38 m) bij 10 voet hoog (2,76 m). De buitenafmetingen van de grote kloostergang bedroegen 62 m bij 62 m.

(96) G. LE BRAS, *Les Chartreux in Les Ordres Religieux*, tome 1, Flammarion, p. 563 en volgende.

(97) ARAR, inventaris I 066, nr. 441: J. Monthiron, 17 maart 1784:

- beschrijving van de gang rond het groot klooster
- voorstel om een kloosterplan te laten tekenen door landmeter Painteau

Op te merken valt dat de voornaamste cenobietische gebouwen: de kerk, het klein klooster, de residenties van prior en procurator, de keuken en de refter, ingeplant staan binnen een vierkant van ongeveer 65 m bij 65 m, wat ongeveer dezelfde afmetingen zijn als deze van het groot klooster (de anachoretische gebouwen).

De cellen van de monniken: figuur 2, letters A, B, C, enz.

Van het groot klooster bleef alleen de oostelijke vleugel bewaard. De ruimte tussen de cellen werd opgevuld, de kloostergang werd in de gebouwen geïntegreerd en langsheen die kloostergang werd een binnenweg aangelegd waarvoor eerst de cel C en later ook de cel I afgebroken werden. In de huidige gebouwen herkent men nog de sporen van de oorspronkelijke constructies en dit maakt het mogelijk om een typeplan voor de cellen te reconstrueren, zoals getoond in figuur 5: een gelijkvloers huisje van 10 m bij 7 m, met verwarmde werkplaats, kluis, wandelgang en binnenhofje. Dit soort plan wordt onder andere beschreven in (95).

De cel M werd "de cel van de prior" genoemd.

Naar men kan opmaken uit de beschrijving van de te koop aangeboden kavels (59), waren de volgende cellen reeds gesloopt in 1785: C, K en I. De cellen A, B, L, M werden blijkbaar pas later afgebroken.

De kapittelzaal en de carillontoren: figuur 2, nr. 6

De kapittelzaal en de carillontoren worden in 1600, als ruïne, afgebeeld op miniatuur 107 van deel X van de Albums van De Croÿ (66)

De carillontoren wordt vermeld bij de verkoop van het klokkenspel. De klokken werden toegewezen aan de stad Chimay (98).

De residentie van de procurator: figuur 2, nr. 7 en nr. 8

Deze residentie wordt door Monthiron (60) in detail beschreven, als toekomstige woning voor de vicaris van de succursale van Herne. Het huis had twee bouwlagen, met zowel gelijkvloers als op de verdieping, een mooie kamer van 23 bij 23 voet (6,34 m x 6,34 m). Gelijkvloers was er verder een eetplaats, een kelderingang en de toe-

(98) ARAR, inventaris I 066, nr. 441: J. Monthiron, 8 oktober 1783: verkoop van de carillonklokken aan de stad Chimay.

gang tot een keuken met afwasplaats.

Tot slot

We hopen een aannemelijke reconstructie gemaakt te hebben van wat eens de site geweest is van een bloeiende kartuizergemeenschap. Alhoewel te veel gegevens ontbreken om een beeld samen te stellen dat tot in de kleine details historisch bewezen kan worden, menen we voldoende elementen samengebracht te hebben om de kloostersite globaal te kunnen beschrijven, in haar wordingsgeschiedenis en in haar maximale ontplooiing aan het einde van de 18de eeuw. Het koninginnestuk van de huidige site is ongetwijfeld de noordmuur van de schuur, die een gedeelte omsluit van de oude zaalkerk uit de 12de eeuw. Deze zaalkerk is als bedevaartskerk het centrum geweest van een intense verering van O.-L.-Vrouw, waarrond vanaf 1314 het kartuizerklooster tot ontwikkeling gekomen is. De resten van die kerk zijn stille getuigen uit de ontstaansperiode van een kloostergemeenschap, die haar stempel gedrukt heeft op het middeleeuwse geestelijk leven in onze streek.

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 1 : Samenstelling van de noordelijke puntgevel van de grote schuur.

A: De zuidkant (binnenkant van de schuur):

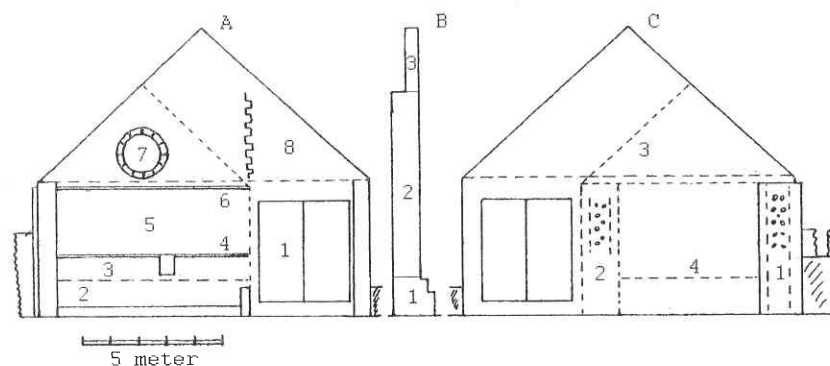
- 1: schuurpoort
- 2: fundering in breuksteen van de oude kerkmuur
- 3: plint in schilferblokken
- 4: onderste druiplijst
- 5: kerkmuur in zandsteenblokken
- 6: bovenste druiplijst
- 7: dichtgemetseld rondvenster
- 8: muurpand in baksteen

B: Dwarsprofiel van de puntgevel:

- 1: fundering in breuksteen
- 2: kerkmuur in natuursteen
- 3: gevelpunt in baksteen

C: De noordkant (buitenkant van de schuur):

- 1: resten van de westelijke zijgevel van de oude kerk
- 2: littekens van de oostelijke zijgevel van de oude kerk
- 3: littekens van het oorspronkelijke zadeldak
- 4: niveau van de oude kerkvloer

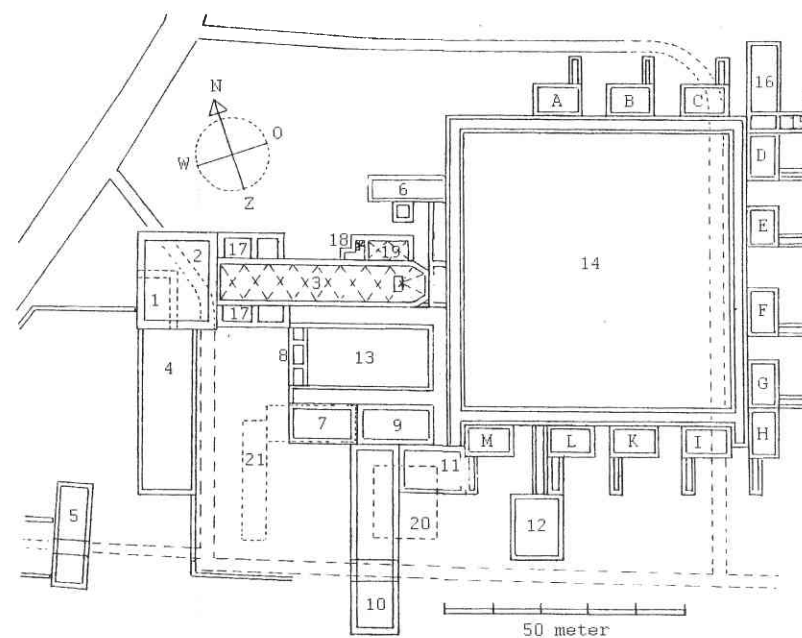

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 2 : Grondplan

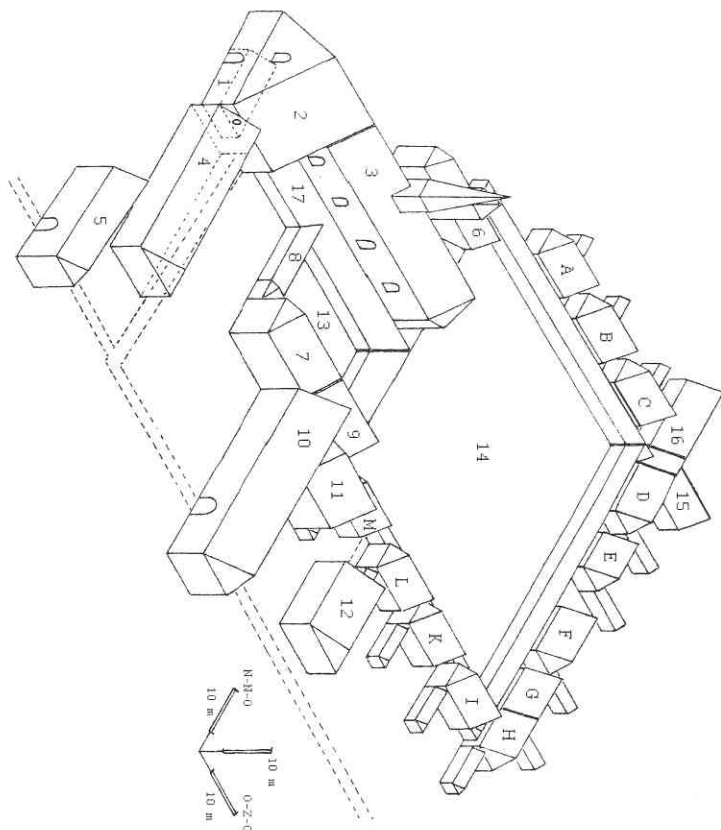
A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M: cellen van de monniken

- 1: oude bedevaartskerk
- 2: vergrote bedevaartskerk
- 3: nieuwe kloosterkerk
- 4: grote schuur
- 5: vrouwen-gastenkwartier (poortgebouw)
- 6: kapittelzaal en carillontoren
- 7: residentie van de procurator
- 8: bijgebouwen residentie van de procurator
- 9: keuken en refter van de monniken
- 10: groot gastenkwartier
- 11: residentie van de prior
- 12: cachot (?)
- 13: klein klooster met rondgang
- 14: groot klooster met rondgang
- 15 en 16: hoeve en stallen
- 17: zijkapellen van de nieuwe kerk
- 18: kerklavabo en wenteltrap
- 19: sacristie
- 20 en 21: gebouwen uit de 19e en de 20e eeuw

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 3 : Isometrische projectie

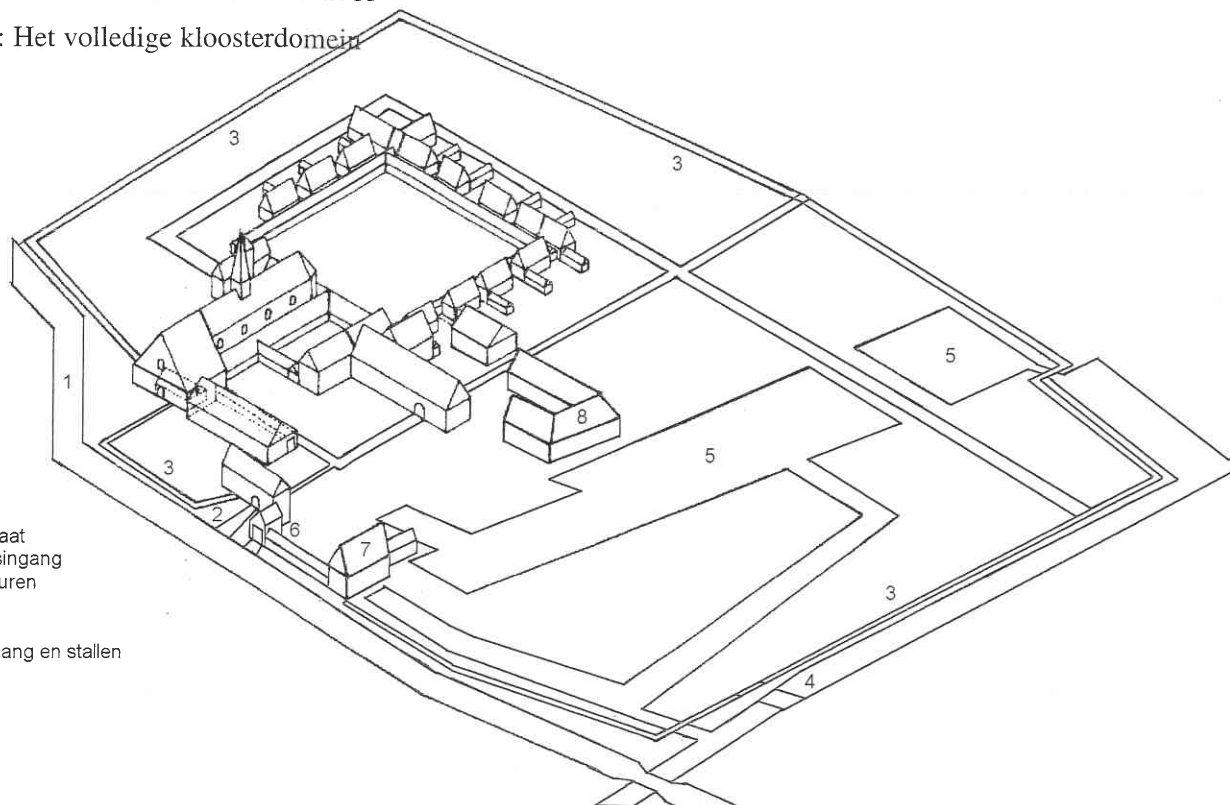

A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M: cellen van de monniken

- 1: oude bedevaartskerk
- 2: vergrote bedevaartskerk
- 3: nieuwe kloosterkerk
- 4: grote schuur
- 5: vrouwen-gastenkwartier (poortgebouw)
- 6: kapittelzaal en carillonstoren
- 7: residentie van de procurator
- 8: bijgebouwen residentie van de procurator
- 9: keuken en refter van de monniken
- 10: groot gastenkwartier
- 11: residentie van de prior
- 12: cachot (?)
- 13: klein klooster met rondgang
- 14: groot klooster met rondgang
- 15 en 16: hoeve en stallen
- 17: zijkapellen van de nieuwe kerk

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

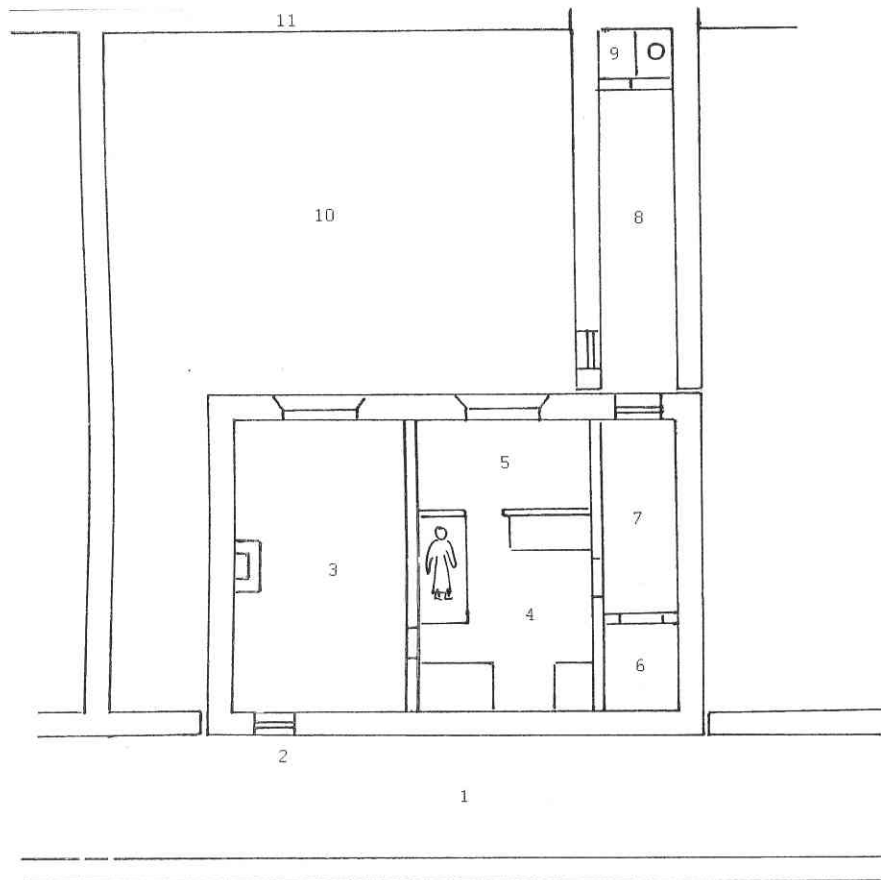
Figuur 4 : Het volledige kloosterdomein

- 1: Kapellestraat
- 2: bezoekersingang
- 3: kloostermuren
- 4: Arebeek
- 5: visvijvers
- 6: bedrijfsingang en stallen
- 7: melkhuys
- 8: brouwerij

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 5 : Typeplan naar Viollet Le Duc van een gelijkvloerse monnikencel.

1 meter

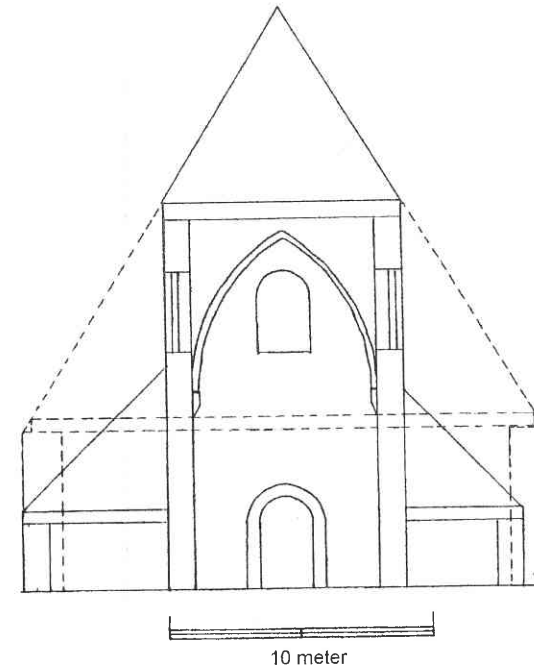
- 1: kloostergang
- 2: ingangsdeur van de cel
- 3: verwarmde werkplaats
- 4: kluis
- 5: bidplaats
- 6: voorraadkamer
- 7: gang naar binnenhofje
- 8: wandelgang
- 9: latrine
- 10: hofje van de cel
- 11: afsluitmuur

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 6 : Dwarsprofiel van de oude en de nieuwe kerk.

Volle lijn = nieuwe kerk

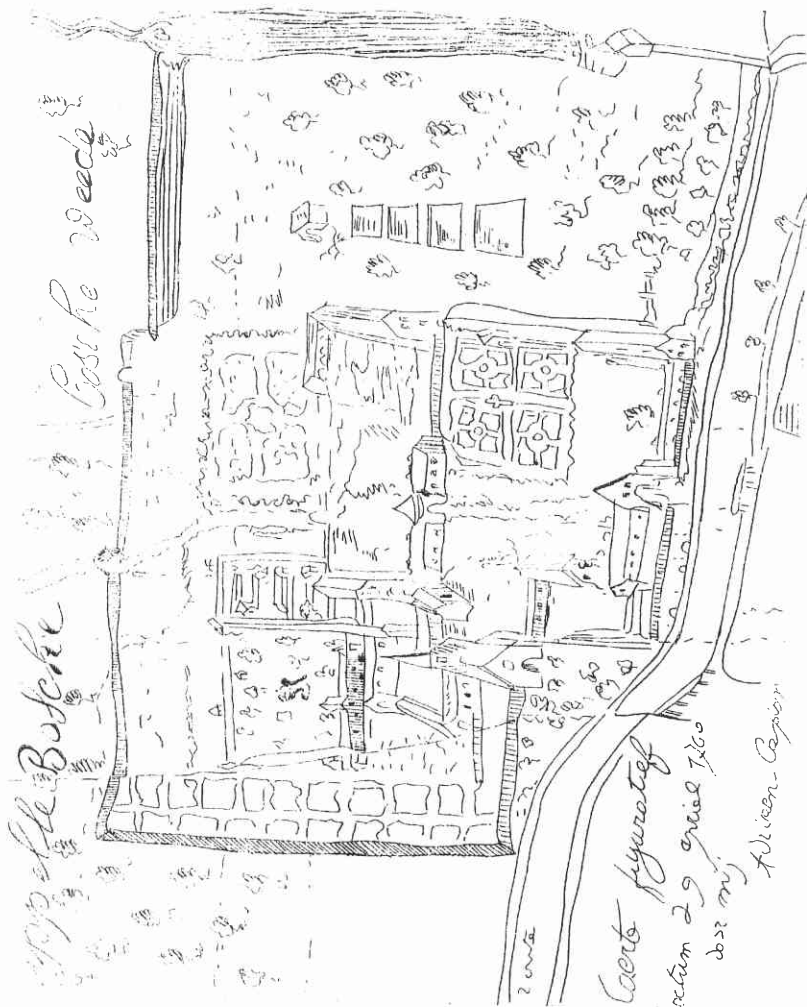
Stippellijn = vergrote oude kerk

10 meter

Het Kartuizerklooster te Herne in 1783

Figuur 7 : Schets van Adriaen Capion, gedagtekend van 29 april 1760.

DE NAAM PAUSLEEN (HERNE-TOLLEMBEEK)

Bernard ROOBAERT

Varianten (1)

- 1240 lienlepau (2)
- 1339 pausline (3)
- 1344 copie ±1439 pauslien (4)
- 1497 pauslene (5)
- XVIII pausleene (6)
- 1975 pausleen (7)
- 1995 [pauslingen] (volksmond)

Andere varianten vindt men eveneens bij Billiet.

Verklaringen

Tot de publicatie van de akte van 1240 (8) kende niemand de oudste variëte hierboven.

In 1946 verklaarde Lindemans deze plaatsnaam als “papenleen, pastoorsteen”, bij Middelnederlands *pawe, pau* < Rom. *pavam* < *papam*. Hij baseerde zich daarvoor op een tekst van 1344 uit het cartularium van de Kartuis van Herne, die stelt “*op sessen bundere wennents lants... dwelk lant datmen seit pauslien niet omdat de gront van desen lande algader leen sij, maer alleene den vierdescof van desen lande es leen*”.

Hij stelde eveneens dat er in het Middelnederlands geen familie-

(1) Gebruikte afkortingen:

ESB	Eigen Schoon & De Brabander
HCTD	Handelingen van de (Koninklijke) Commissie voor Toponymie & Dialectologie
HOLVEO	Het Oude Land van Edingen en Omliggende
SGAB	Algemeen Rijksarchief Brussel, schepengriffies arrondissement Brussel

- (2) Rijsel, Archives Départementales du Nord, Fonds de l'Abbaye de Saint-Aubert de Cambrai, 36 H 405/5265.
- (3) J. VERBESSELT, *De verdeling en rechtstoestand van de gronden in het Hernegewoud in de 14e en 15e eeuw*, in *ESB*, LVII, 1974, p. 343.
- (4) R. BILLIET, *Toponymie van Herne*, Brussel, 1955, p. 144.
- (5) J. VERBESSELT, *op. cit.*, LVIII, 1975, p. 340.
- (6) Brussel, Algemeen Rijksarchief, Seigneurie d'Enghien, nr. 364.
- (7) Stafkaart.
- (8) B. ROOBAERT, L. OST, *De oprichting van de parochie Tollembeek*, in *HOLVEO*, XIII, 1985, pp. 205-220.